

Др Милена Полојац*

Tamás Nótári, *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena*, Schenk Verlag, Passau 2008, p. 200.

У години 63. пре н. е. Марко Тулије Цицерон успешно брани Луција Лицинија Мурену, једног од двојице изабраних конзула, који је оптужен за *ambitus*, кривично дело изборне корупције. У улози тужиоца, међу осталима, нашао се Сервије Сулпиције Руф, један од најбољих и најугледнијих правника из периода Републике.

Мађарски романиста Тамаш Нотари, ванредни професор на Карољ Гашпар Универзитету у Будимпешти, који је истовремено и класични филолог с докторатом из средњовековне латинске филологије, у овом Цицероновом говору нашао је подлогу за монографију интердисциплинарног карактера, што је видљиво већ из њеног наслова. Наиме, он слаже мозаик од различитих сегмената, почев од историјске позадине говора, бавећи се затим личностима Луција Лицинија Мурене и чувеног правника Сервија Сулпиција Руфа, да би прешао на теме из реторике као што је, на пример, Цицеронова теорија о савршеном говорнику. Следе целине везане за архаичне правне институте као што су *legis actio sacramento in rem* и форме за установљење мануса над женом у брачном праву, а аутор истиче уску везу између права и религије.

Књига започиње уводном речи професора Габора Хамзе, који се и сам у великој мери бавио Цицероновим делом¹ (стр. 7–8). Следи предговор аутора (стр. 9–12). Књига се састоји од два главна дела. Први је насловљен *Правна и реторичка позадина говора* (стр. 13–62), док се у другом под насловом *О говору у одбрану Мурене* 26–27 аутор бави правним институтима који се помињу у поменутиим параграфима говора и доводи их у везу с религијом (стр. 63–151). Следи закључак (стр. 153–156), а књига је снабдевена и списком скраћеница

---

* Ауторка је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

¹ На пример, G. Hamza, „L'attualità della teoria ciceroniana dello Stato“, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 61/1995, 69–77.

античких извора (157–161), списком скраћеница цитиране литературе (стр. 162–171) као и индексом извора (стр. 173–191), као и резимеом на латинском језику – *Epitoma* (193–200).

Након што је у предговору дао преглед тема којима ће се бавити, први део књиге аутор започиње објашњавањем историјске позадине говора (стр. 13–16). Наиме, требало је објаснити тешку политичку и професионалну позицију Цицерона. Луциус Лициниус Мурена и Децимус Иуниус Силанус су у 63. години пре н. е. изабрани за конзуле за следећу, 62. годину пре н. е. Њихови поражени противкандидати су чувени правник Сервије Сулпиције Руф и Луције Сергије Катилина, узрочних бурних догађаја опасних по Републику који су кулминирали баш у тој години. Свакако је одбрана Републике била важан мотив за Цицерона да се као конзул прихвати одбране Луција Лицинија Мурене оптуженог за поткупљивање гласача. Цицеронова одлука није могла бити лака из више разлога. Најпре, тужилац је био Цицеронов пријатељ, чувени правник и човек високог угледа, па је одбрана Мурене била истовремено и напад на Сервија Сулпиција Руфа у извесном смислу. Треба имати на уму и то да је сам Цицерон као конзул био предлагач закона којим се пооштравају казне за изборне преваре – *lex Tullia de ambitu* у чему га је подржао и Сервије Сулпиције Руф.² Аутор даје кратак преглед кључних догађаја везаних за Катилинину заверу и закључује да би се говор у одбрану Мурене могао сместити у последње дане новембра 63. г. пре н. е.

Затим се кратко осврће на структуру говора (17–18). Посебно место заузима *contentio dignitatis*, део у којем Цицерон упоређује углед два супарника у корист свог клијента Мурене. У овом контексту он упоређује професију оратора (*eloquentia*) и војника (*res militaris*) с правничком каријером (*iurispurdentia*). Цицерон даје предност беседништву и војничкој вештини у односу на јуриспруденцију,³ што није израз његовог личног става, наглашава аутор, већ је реч о захтеву професије, у овом случају реторике.

Следи део у којем аутор, ослањајући се претежно на теорију Момзена и Кункела, објашњава порекло и развој *questiones*, трибунала надлежних да одлучују у кривичним стварима. Посебно важно место заузима *questio de ambitu*, тело које одлучује у случају кривичног дела изборне преваре (*crimen ambitus*). Ово кривично дело је санк-

² Сандра Шћепановић је на српски превела први део говора *Pro Murena* (1–30). У предговору детаљније говори о деликатном положају Цицерона, његовој домишљатости како да ову ситуацију реши што говор чини занимљивим и другим историјским и политичким околностима везаним за говор, С. Шћепановић, „Пре изборни број: Цицерон, *Pro Murena* (први део)“, *Lucida intervalla*, 10 11, 4 5/1999, 1–9.

³ Cic. *Mur.* 30: *duae sint artes igitur quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni.*

ционисано у више наврата. Код Тита Ливија се спомиње *lex Cornelia Baebia* из 181. године пре н. е, док је доношење оваквог закона у време Суле спорно. У говору *Pro Murena* спомиње се *lex Calpurnia* као и *lex Tullia* донет за време Цицероновог конзулата. Нотари се такође бави развојем правне регулативе везане за изборне преваре, објашњавајући улогу удружења и клијената у изборима (стр. 19–30).

У трећем и четвртом поглављу првог дела књиге аутор у средиште интересовања ставља централне личности говора. С једне стране, то је Цицеронов клијент, тужени Луције Лициније Мурена, личност с војничким искуством и политичком каријером градског претора и пропретора у Галији. Нотари га, приклањајући се ставу Адамица (*Adamietz*), карактерише као не особито занимљиву личност. Осим биографских података, аутора занима Цицеронов став о војничкој вештини (*ars militaris*) и наглашава да нема много места у Цицероновом опусу посвећених овом питању изузев у делу филозофског карактера О дужностима (*De officiis*). Цицеронов став се уклапа у општи став Римљана по којем војничка вештина има примат пред било којом другом активношћу, те је извор највеће могуће славе.

Друга личност је славни правник Сервије Сулпиције Руф о којем аутор пише у четвртом поглављу (стр. 33–42). Пре него се посветио праву, ишао је на Родос ради изучавања реторике. Обављао је функције квестора и претора у исто време као и Мурена који му је, дакле, био колега, али се није прихватио функције пропретора, него је остао у Риму и бавио се давањем правних савета као *iuris consultus*. Аутор покушава пронаћи разлоге који су довели до Сулпицијевог изборног пораза у 63. години и закључује да је то због недостатка одговарајућег друштвеног утицаја и подршке, пријатељских и клијентских веза, с обзиром на то да су међу осталим, *gratia* и *amicitia* биле важне вредности. Оне нису биле само етичке категорије, него средства којима се служи у јавном животу. Без ових вредности које држе на окупу водеће римске кругове, био би потребан много већи државни апарат да управља империјом. Други разлог неуспеха Сервија Сулпиција, према мишљењу аутора, треба тражити у његовом карактеру који није био довољно одлучан и борбен. Мурена као претор који је организовао јавне игре, био је активнији и популарнији од свог колеге Сервија Сулпиција. Додатни разлог је и општи страх од Катилине који се такође, као што је познато, у исто време кандидовао за конзула.

У литератури је много дискутовано питање о Цицероновом односу према праву: да ли би се ова свестрана личност могла сматрати правником и у којој је мери Цицерон придавао важност познавању права у својим активностима говорника и политичара.⁴

⁴ Везу између Цицерона и права свакако је најбоље показао Емилијо Коста проналазећи сва места у Цицероновим делима која се односе на право, Е. Costa, *Cicerone giureconsulto*, I II, Bologna 1927.

Из Цицероновог дела недвосмислено произлази, закључује аутор, да беседништво (*eloquentia*) има приоритет над правном вештином (*iurisprudentia*). Наиме, беседништво има већу ширину него право. Правник може бити успешан и када не познаје *ars oratoria*, док се не може замислити добар беседник (*orator*) уколико не познаје право у некој мери. Ову тему аутор разрађује у петом поглављу посвећеном Цицероновој теорији о идеалном говорнику (*perfectus orator*)⁵ коју он износи у делу *De oratore*, полазећи од пет елемената који доводе до успеха у говорништву: *natura* (таленат), *exercitatio* (вежба), *imitatio* (опонашање узора), *studium* (марљивост), *ars* (познавање правила ораторске вештине).⁶

Последње шесто поглавље у овом првом делу књиге посвећено је хумору као средству реторике код Цицерона (стр. 49–61). Нотари најпре говори о општим ставовима Цицерона који произилазе највише из његовог дела *De oratore*.⁷ Један од кључних Цицеронових ставова, наглашава аутор, је мера у кориштењу овог моћног реторичког средства. Иако је и сам Цицерон био домишљат и оштрог језика, водио је рачуна да употребом хумора не проузрокује непоправљиву штету вређањем противника. Та иста правила применио је у говору *Pro Murena* против Сервија Сулпиција Руфа, тако што је изричито истицао моралне и интелектуалне врлине свог противника,⁸ а иронију је усмерио ка јуриспруденцији којом се његов опонент бави. Аутор ову тезу поткрепљује детаљном анализом одговарајућих места у говору (стр. 52–61) и закључује да Цицерон комичне ефекте усмерене против правника постиже употребом грецизама, сентенци и речи из правне терминологије, цитатима из легисакционог поступка у којима је наглашен формализам. У говору *Pro Murena* Цицерон не пориче општи значај јуриспруденције и права као система норми. Његова критика усмерена према праву остаје на површини и вероватно није израз Цицероновог уверења, него потребе у једном тешком политичком тренутку, закључује аутор.

Други део књиге обухвата претежно теме из архаичног римског права које су везане за параграфе 26 и 27 говора. У параграфу 26 Цицерон говори о спору око земљишта који се води у строгој вербалној форми, критикујући застарели формализам уз употребу хумора, чиме

⁵ Ово је најчешћи израз, напомиње аутор, али се могу наћи и следећи изрази: *plenus atque perfectus orator*, *doctissimus et perfectissimus*, *summus orator*, *verus orator*, *omni laude cumulatus*, *excellens orator*, *perfecte eloquens*.

⁶ О томе М. Будимир, М. Флашар, *Преглед римске књижевности*, Београд 1986³, 253 и сл.

⁷ О овоме више С. Аврамовић, *Rhetorike techne, Вештина беседништва и јавни наступ*, Београд 2008, 127.

⁸ *„homo sapientissimus atque ornatissimus, Mur. 7*. Детаљније Claude Cantegrit Moatti, „Droit et politique dans le „Pro Murena“ de Cicéron“, *Revue historique de droit français et étranger*, 4/1983, 515–530.

се Цицерон обрачунава с јуриспруденцијом у намери да одбрани свог клијента. Нотари исправно закључује да је реч о архаичном поступку *legis actio sacramento in rem*. У средишту његове пажње је уводни део овог поступка *manum conserere* који се састоји у узимању у руку предмета спора у присуству обе странке и магистрата у поступку *in iure* (Aulus Gellius, 20.10.1–10, Gaius, Gai Inst. 4.16–17). У покушају да се овај поступак објасни у случају виндикације земљишта, Нотари се ослања на теорију Казера коју је прихватио и разрадио Герхард Тир.⁹ Наиме, у архаичном праву *manum conserere* се могао применити само у случају покретних ствари, док су у случају спора око земљишта тужилац и тужени заједно с претором одлазили на земљиште које је предмет спора. Ту се обављала ова уводна процедура, па је земљиште било *ius*. Тек касније, кад се развило апстрактније мишљење, овакав облик поступка замењен је доношењем *in iure* – пред претора, грумена земље као симбола ствари.

У следећем поглављу (стр. 69–79) аутор прави паралелу између вербалног, строгог формализма код *legisactio sacramento in rem* и неких религиозних ритуала који припадају тзв. *ius sacrum* као што је на пример *dedicatio*. Овде узима за пример догађај о којем сведочи Плиније Старији смештен у II век пре н. е., а односи се на посвећење храма богиње Опс Опифера, с обзиром на то да је *pontifex maximus* Метел, чија је дужност била да изврши овај религијски ритуал, имао проблема с течним говором који је неопходан у овом случају (стр. 70–72). Затим се бави вербалним аспектом код интрепретације изненадних догађаја, чуда (*prodigium*)¹⁰ на примеру догађаја који описује Плиније Старији, када је приликом постављања темеља за Капитоски храм пронађена људска глава. С обзиром на то да Цицерон употребу формула легисакције назива изразом *carmen*, Нотари се, у покушају да објасни значење речи, осврће на њену употребу у Закону дванаест таблица (*malum carmen*), а такође и на поступке *excantatio* (варање, чарање) и *evocatio*, обраћање на ритуални начин путем песме божанству града под опсадом уз молбу да га напусти и преда Римљанима, што представља религијски поступак пред разарање града под опсадом. Ослањајући се на ставове у литератури, Нотари закључује да се инсистирање на тачности и редоследу у изговореној вербалној форми може описати као неуротично, а може се објаснити карактером римске религије за коју су везане дисциплина, анксиозност, забране и потискивања за разлику од грчке религије која релаксира и растеређује.

⁹ M. Kaser, *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*, Weimar 1956, 225 i sl; G. Thür, „Vindicatio und deductio im frühromischen Grundstückstreit“, *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 94/1977, 296.

¹⁰ C. Zintzen, „Prodigium“, *Der Kleine Pauly*, 4, München 1979, 1151–1153.

У трећем поглављу другог дела књиге насловљеном *Festuca and hasta* (стр. 80–97), аутор се бави питањем симболике штапа и копља, полазећи од тога да међу њима није било значајне разлике у почетку с обзиром да су оба били направљени од дрвета и да је копље било дугачак, оштар штап направљен од тврдог дрвета које се ради још јаче тврдоће стављао у ватру.¹¹ Нотари полази од дефиниције коју даје Фестус: *hasta summa armarum et imperii est*, у којој копље повезује с империјумом, највишом влашћу у војној и политичкој сфери, али и религиозној почевши још од времена краљева. Позивајући се на многобројне, нарочито литерарне изворе, Нотари показује симболику копља код продаје и својине. Затим ову римску симболику копља повезује с грчким панданом с називом *скептрон*, позивајући се у највећој мери на Хомера. Аутор поставља питање како је скептрон, који је у почетку вероватно као и код Римљана био само штап, могао постати симбол владара и његове моћи. Ослањајући се на ставове у литератури, Нотари закључује да симболика штапа потиче од тога што су га носили старији људи који су били племенски вође. Посебан наслов посвећује копљу бога Марса, полазећи од описа церемоније у Сервијевом коментару Вергилијеве Енеиде. Ово поглавље завршава описом улоге и симболичког значења ликтора као пратилаца магистрата с империјумом и прућа (*fasces*) које симболизује ту власт.

У четвртном поглављу, последњем који се односи на *legis actio sacramento*, аутор се бави природом ове старе форме судског поступка (стр. 98–108). То чини повлачећи паралеле. Најпре овај поступак приватног права упоређује с тзв. *ius fetiale*, нормама свештеничког колегија фецијала у чијој је надлежности поред осталог било закључење уговора о савезу (*foedus*) и објава рата (стр. 98–103). Аутор наглашава да су Римљани први тумачили рат као правну чињеницу и створили концепт праведног рата (*bellum iustum*), који је утицајан и данас, и који је најбоље формулисан у Цицероновом филозофско-политичком делу *De legibus*. Није сваки конфликт рат. *Bellum* може бити само између народа (*populi*), а непријатељ може бити само неко ко има организовану државу. Полазећи од детаљног описа објаве рата код Тита Ливија којем претходи захтев римског народа за сатисфакцијом (*rerum repetitio, clarigatio*),¹² Нотари налази низ паралела између овог поступка и приватног *legis actio sacramento*. То су строги вербални формализам, употреба заклетве, циљ који је усмерен на повраћај ствари коју противна страна про-

¹¹ О овоме сведочи и Гај када у *Институцијама* каже (4.16): *Festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti domini; quod maxime sua esse credebant quae ex hostibus cepissent; unde in centumviralibus iudicii hasta praepositur.*

¹² О овоме детаљније Guido Donatuti, „La ‘clarigatio’ o ‘rerum repetitio’ e l’istituto parallelo dell’antica procedura civile romana“, *IURA. Rivista internazionale di diritto romano e antico* 6/1955, 31–46.

тивправно поседује, уз симболику штапића односно копља и сл. Следећа паралела односи се на ситуацију која је описана у Плаутовој комедији *Касина*. Наиме, Касина је робиња коју је својом имовином купила Атињанка Клеострата жена Лисидамуса. Спор настаје око тога ко има право да располаже робињом с обзиром на то да сваки од супружника жели Касину за свога роба. У поступку који се тим поводом води учествују и робови супружника који примењују физичку силу, али се истовремено примењује и *oraculum* (пророчанство) које се ослања на *sortio* (жреб, коцку) те се одлука препушта вољи богова који ће одлучити које ће од две *sortes* прва испливати на површину. Аутор повлачи паралелу с поступком *legis actio sacramento* у случају виндикације која се огледа у употреби стварне силе у почетку, а касније симболичке кориштењем штапића (*festuca*), уз употребу свечаних речи (*verba sollemnia*) укључујући и заклетву чиме се препушта одлука вољи богова.

Пето и шесто поглавље књиге посвећено је питањима брачног права, веридби и браку (стр. 109–122), као и положају жене у манус браку (123–135). С обзиром на то да је веридба, *sponsalia*, закључивана у форми спонзије, аутор прави паралеле с употребом овог старог контракта у међународном праву, а затим настоји утврдити линију развоја овог института ослањајући се на многобројне, углавном литерарне изворе почевши од Варона, Аула Гелија, итд. Када говори о установљењу мануса над женом (*conventio in manum*) и церемонијама закључења брака, Нотари наглашава да форме установљења мануса нису истовремено и форме закључења брака. Детаљно описује *confarreatio* ослањајући се на Гајеве *Институције*, а затим Сервијеве коментаре Вергилијеве *Енеиде* и друге литерарне изворе. Аутор се посебно осврће на онај део ритуала који се у вербалној форми одвија у моменту када младожења и млада долазе у свој дом и младожења пита младу: *Quaenam vocaris?*, а она одговара *Ubi tu Gaius, ego Gaia*. То је формула коју помиње и Цицерон у 27. параграфу говора у одбрану Мурене, користећи је као средство хумора усмерено против, по Цицерновом схватању, непотребног правног формализма. Нотари се супротставља ставу једног броја модерних научника који речи *Gaius* и *Gaia* тумаче као имена (*praenomina*) и прихвата став Форсајта (*Forsythe*) који интерпретира ове речи као придеве у значењу сретан и сретна. Кад је реч о форми установљења мануса у виду привидне продаје познатом као *coemptio*, Нотари се, између осталог, баве питањем ко је продавац, истичући да су у литератури мишљења подељена. Аутор следи мишљење Бендека који негира да је продавац била жена, ослањајући се на одговарајуће место у *Laudatio Turiae*. Последњу форму установљења мануса, *usus*, аутор објашњава имајући у виду три најважнија извора: Гајеве *Институције*, Севијеве коментаре Вергилијевог дела *Георгика*, као и

Боетијево објашњење Цицероновог дела *Топика*. У шестом поглављу, у којем се бави положајем жене под влашћу мужа (*uxor in manu*), аутор износи занимљиву тезу Броса (*Brósz*) који сматра да *uxor in manu* није агнат свога мужа и његове породице, прихватајући његову аргументацију.

Последње, седмо поглавље другог дела књиге Нотари посвећује проблему интерпретације и чувеној правној сентеници *summum ius summa iniuria*, као и с њом уско повезаној *ius est ars boni et aequi*, које служе као путоказ код тумачења права (стр. 136–151). Наиме, у параграфу 27. говора у одбрану Мурене, Цицерон наглашава разлику између слова закона и принципа правичности – *aequitas*, критикујући правнике који су занемарили правичност, али су се чврсто држали речи (*in omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt*). Након што је аутор најпре анализирао различита значења израза *interpretatio* у свом историјском развоју, он се усредсређује на чувену максиму *summum ius summa iniuria* која се најпре појављује код Теренција, а затим код Хиеронима, Колумеле, али у нешто другачијем облику као *summum ius summa malitia*. Нотари наглашава да је сентенца у Цицероновом делу *De officiis* (I. 33) доживела развој, те да није реч више само о колизији између правних и моралних норми, него конфликт постоји сада унутар правног система.¹³ Наиме, реч је о злоупотреби права у случају дословне, а не смислене интерпретације правних норми. То је случај када се чини неправда под маском малициозне примене привидно законитог захтева. С овим је у уској вези примена чувене Целзове максиме у којој се право (*ius*) изједначује с *aequitas*. Нотари анализира значење *aequitas*, израза који се појављује на много места у Цицероновим делима, нарочито оним теоријског карактера, а затим, следећи ставове Прингсхаима, сумарно говори о променама до којих је у концепту *aequitas* дошло након Цицерона.¹⁴

У закључку монографије аутор указује на постојање дела сличне садржине написаног пре тридесетак године, чији је аутор Алфонс Бирге.¹⁵ Тамаш Нотари је на сликовит начин приказао своју деликат-

¹³ То начело Цицерон објашњава на следећи начин наводећи пример: не правде такође настају извртањем права, односно врло препреденим, чак и злона мерним тумачењем закона. Отуда је и постала општа изрека: *Summum ius, summa iniuria*. На овај начин се чак и у државним стварима често греши, као што је случај с оним војсковођом који је с непријатљем склопио педесет дана примирја, па је ноћу пустошио поља, јер се, по њему, примирје односило на дане, а не на ноћи. М. Т. Цицерон, *Филозофски списи, О дужностима*, (прев. В. Томовић), Матица српска, Нови Сад 1987, 117.

¹⁴ О свему овоме код Manfred Fuhrmann, „Philologische Bemerkungen zur Sentenz *Summum ius summa iniuria*“, *Studi in onore di Eduardo Volterra, II*, Milano 1971, 53–81.

¹⁵ А. Бирге, *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*, Zürich 1974.

ну ситуацију, у којој се, истини за вољу налази готово сваки романиста, и приказао је као процеп између Сциле да понови већ речено и Харибде да каже под сваку цену нешто ново. По свему судећи, аутор је нашао начин да избегне и једно и друго. Најпре, Нотари се ограничава на мањи опсег говора у односу на Биргеа, али иде много више у ширину при избору тема којима се бави, при чему користи многобројне правне и литерарне изворе укључујући и велики део тзв. *Corpus Ciceronianum*. Интердисциплинарни приступ је свакако квалитет који краси ову књигу и указује на ерудицију аутора. Али има и нека ограничења. Свака од тема је обрађена озбиљно и компетентно уз велики број извора и стручне литературе,¹⁶ али без претензије да се то учини уз коришћење све расположиве литературе, што наглашава и сам аутор. У оваквој концепцији књиге и имајући у виду квантитет романистичке и друге сродне литературе то не би било нити могуће. Свакако је најуспелији и најоригиналнији део књиге онај у којем аутор, схватајући право и религију као нераздвојну, органску целину, истражује и проналази паралеле између старих правних форми и религијских ритуала, идући у томе један корак даље од постојеће литературе. Као квалитет књиге треба истаћи и чињеницу да је писана интересантно и разумљиво. Томе доприносе многобројни, нарочито литерарни извори које је аутор, као добар познавалац латинског и латинске књижевности, искористио на најбољи начин. Читање олакшава и то што аутор за додатна објашњења не користи фусноте, него то чини у главном тексту у загради, што је добар и модеран начин, али ретко примењиван у романистици.

¹⁶ Треба напоменути да се аутор већином тема већ раније бивао и објавио чланке у домаћим стручним и научним часописима: „Verba Carminis On a Cardinal Point of Archaic Roman Law“, *Acta Juridica Hungarica* 49, 2008/2, 203 220; „Remarks on Roman Marriage and Divorce“, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica* 48, 2008, 319 340; „De summo iure summae iniuria apud Ciceronem“, *Vox Latina* 43, 2007, 346 350; „The Spear as the Sympol of Property and Power in Ancient Rome“, *Acta Juridica Hungarica* 48. 2007/3, 231 257; „Comments on the Origin of the legis actio sacramento in rem“, *Acta Juridica Hunarica* 47, 2006/2, 133 155; „The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony“, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica* 45, 2004, 157 165; „Summum Ius Summa Iniuria Comments on the Historical Background of a Legal Maxim of Interpretation“, *Acta Juridica Hungarica* 44, 2004/1 2, 301 321.